

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ТОМОНИДАН АМАЛГА ОШИРИЛАДИГАН ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ МАХСУС ПРОФИЛАКТИКАСИ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Қулдашев А.У.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш
институтини Махсус касбий фанлар кафедраси
катта ўқитувчиси
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17814626>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 30-noyabr 2025 yil

KEY WORDS

Ички ишлар органлари,
хуқуқбузарликлар, махсус
профилактика
хуқуқбузарликларнинг махсус
профилактикаси, фаолият,
ташкил этиш.

ABSTRACT

Мақолада Ички ишлар органлари томонидан амалга ошириладиган хуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси фаолиятини ташкил этиш хусусида фикр юритилиб, мазкур фаолиятни янада самарали ташкил қилишга оид таклиф ҳамда тавсиялар билдирилган ҳам рақамлаштириш таклиф этилган.

Юртимизда амалга оширилаётган бугунги Янги Ўзбекистон ислохотлари даврида асосий йўналишлардан бирини – хуқуқбузарликлар профилактикаси, жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш ташкил этади. Ушбу жараёнларда эса, ички ишлар органлари томонидан амалга ошириладиган хуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси фаолияти муҳим аҳамият касб этади ва ушбу фаолиятни самарали ташкил этиш ички ишлар органлари томонидан тегишли тадбирлар амалга оширилишини талаб қилади. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»¹ги Қонунига биноан, хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг айрим турдаги хуқуқбузар-ликлар профилактикасига, бу турдаги хуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишга, айрим тоифадаги шахсларни аниқлаш ва уларга профилактик таъсир кўрсатишга қаратилган махсус тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишга доир фаолияти хуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасидир.

Таъкидлаш лозимки, хуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини амалга ошириш учун қуйидагилар асос бўлади:

- а) айрим турдаги хуқуқбузарликларнинг, шахслар тоифаларининг кўпайиши;
- б) жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидларнинг юзага келиши.

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси - <http://Lex.uz>.

Шу билан бирга, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини ўзига хос жиҳатларидан бири сифатида, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи субъектлар ташаббуси ва раҳбарлиги остида, олдиндан ишлаб чиқилган ва ички буйруқ билан тасдиқланган махсус режалар асосида амалга ошириладиган махсус тадбирлардан иборатлигини таъкидлашимиз керак. Бошқача айтганда, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси илгари судланган шахслар, алкогольни суистеъмол қилувчи ёки гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахслар ҳамда вояга етмаганлар ўртасида доимий равишда самарали ташкил этиш ва амалга ошириш мақсадида махсус профилактик режалар ишлаб чиқиб, ушбу режалар асосида (илгари судланган ҳамда ички ишлар органлари маъмурий назоратида турган шахслар ўртасида - «Назорат»; гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахслар ўртасида - «Қорадори»; диний экстремизм ва терроризм билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича - «Антитеррор»; одам савдоси, жинсий эркинлик ва ахлоққа қарши ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича - «Орият»; ўқотар қуроллар, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ва портлатиш қурилмаларининг ноқонуний муомаласи билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича - «Арсенал»; оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича - «Турмуш», паспорт тизими қоидаларини бузиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича - «Паспорт-виза», вояга етмаганлар ўртасидаги назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича - «Ўқувчи», «Давомат», «Ўсмир», «Ойна», «Ғамхўрлик»; ва бошқа) тегишли тадбирларни амалга оширадилар. Бевосита ушбу фаолиятни амалга оширишда эса, ички ишлар органлари муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси одатда, криминоген вазият оғир бўлган ҳудудларга ҳамда ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахсларга йўналтирилиши, шунингдек алоҳида кўрсатма ва топшириқлар асосида амалга оширилиши билан профилактиканинг бошқа турларидан ажралиб туради. Бошқача айтганда, ички ишлар органлари тегишли ҳудудлардаги криминоген вазият таҳлилларига асосан, маъмурий ҳудудда ёки у ерда жойлашган алоҳида объектда айрим турдаги ҳуқуқбузарликларнинг, уларни содир этувчи шахслар тоифаларининг кўпайиши, жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига қарши қаратилган хавф-хатарлар ва таҳдидларнинг юзага келиши кучайганда ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини, бу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабабларини ва уларга имкон берган шарт-шароитларни бартараф этишга, ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни аниқлаш ҳамда уларга профилактик таъсир кўрсатиш мақсадида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси чоратадбирларини амалга оширадилар.

Жумладан, ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси фаолиятини амалга оширишда ушбу йўналишдаги фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштириш, мазкур фаолият устидан доимий назорат, таҳлил ҳамда режалаштиришни ўз вақтида амалга оширишлари ўзига хос аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси тадбирлари амалга

оширилаётган тегишли ҳудуднинг ва вақтинг ўзига хос хусусиятларини, ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқарувчи ва уларнинг содир этилишига имконият яратувчи омилларнинг моҳиятини, ҳуқуқбузарлик содир этувчиларнинг шахси, ушбу турдаги ҳуқуқбузарлик-ларнинг олдини олишда ички ишлар органларининг куч ва имкониятларини ўрганган ҳамда ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Таъкидлаш лозимки, ички ишлар органлари томонидан ҳуқуқбузарлик-ларнинг махсус профилактикаси тадбирларини ўз вақтида ва жойида, сифатли ва келажак учун самарали амалга оширилишида ички ишлар органларининг тегишли соҳавий хизматлари ўзларининг ойлик, чораклик ҳамда йиллик ҳисоботларида тегишли ҳудудларида қайси турдаги ҳуқуқбузарликлар ёки шахслар тоифалари ошиб бораётганлиги, жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигига, шахс, жамият, давлат манфаатларига тажовуз қилувчи салбий ҳолатлар ҳақида акс эттиришлари ҳамда келажакдаги фаолиятлари учун ишлаб чиқиладиган режаларида ушбу ҳолатларни олдини олиш бўйича тегишли чора-тадбирлар белгилашлари ва ушбу белгиланган чора-тадбирларни сифатли ҳамда самарали амалга оширишлари ўз ҳудудларида ҳуқуқбузарликларнинг ҳолатига ва мазкур ҳудудлардаги жамият ривожига самарали таъсирини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»²ги Қонунига биноан, айрим турдаги ҳуқуқбузарликлар профилак-тикасига, бу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишга, айрим тоифадаги шахсларни аниқлаш ва уларга профилактик таъсир кўрсатишга қаратилган махсус тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишга доир чора-тадбирлар қўйидаги йўналишларда ташкил этилади:

– илгари судланган шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси;

– спиртли ичимликка ружу қўйган, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси;

– вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси.

Айтиш мумкинки, илгари судланган шахслар ўртасида ҳуқуқбузар-ликларнинг махсус профилактикаси профилактика хизматлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади³. Хусусан, бугунги кунда юртимизда ички ишлар органлари томонидан илгари судланган шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича салмоқли ишлар амалга оширилаётганлигига қарамай, олиб борилган ўрганишлар ҳали соҳада қили-ниши лозим бўлган ишлар талайгина эканлигини намоён этмоқда. Ушбу ҳолатлар эса, илгари судланган шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш нақадар муҳим эканлигини намоён этмоқда. Масалан, М.З. Зиёдуллаев, илгари судланганлар ўртасида

² Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси - <http://Lex.uz>.

³ Мухторов Ж.С. Ички ишлар идоралари профилактика хизматлари томонидан жиноятларнинг олдини олишни таъминлаш: юрид. фан. номз. дис. ... автореф - Т., 2009. - Б. 12.

хуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда профилактика инспекторлари томонидан ички ишлар органлари маъмурий назорати остидаги шахслар, маъмурий назорат таъсирига тушмайдиган илгари судланганлар ва озодликдан махрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларга тортилган ва шартли ҳукм қилинган шахсларни профилактик ҳисобга олиб, улар билан профилактик ишларни олиб боришга асосий эътибор қаратилади⁴, деб таъкидлайди. Дарҳақиқат, қайд этилган тоифалар билан олиб бориладиган профилактик ишлар бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу юқорида қайд этилган фикрлар асосида айтишимиз мумкинки, ички ишлар органлари илгари судланган шахслар ўртасида хуқуқбузар-ликларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирларини амалга оширишда жазони ўтаб чиққан шахсларни касбга ўргатиш ва касб-хунарга ўқитиш ҳамда уларни иш билан таъминлашда маҳаллий ҳокимликлар ҳузуридаги ижтимоий мослашув марказлари билан ҳамкорликни кенгайтиришлари мақсадга мувофиқдир.

Ички ишлар органлари томонидан хуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирларини амалга оширишда алкогольни суистеъмол қилувчи ёки гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахслар ўртасида амалга ошириладиган чора-тадбирлар муҳим аҳамият касб этади ва ушбу йўналиш соҳа ходимларидан ўзига хос масъулият талаб қилади.

А.Б Кулахмедовнинг фикрича, гиёҳвандлик, наркоагрессия ижтимоий хавфи ва сон жиҳатдан ўсиш даражасига эга бўлиб, барча мамлакатлар учун бирдек хосдир⁵. Баъзи мутахассислар сурункали алкогольизм ва гиёҳвандликни ўзига хос аномал ҳолатлардан бири сифатида баҳолаб, кўп ҳолларда хуқуқбузарлик содир этилишига олиб келишини ҳамда бундай шахслар жиноят содир этишга мойил эканини⁶ таъкидлайдилар.

Айтиш мумкинки, ички ишлар органлари томонидан бугунги кунда алкогольни суистеъмол қилувчи ёки гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахслар ўртасида хуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси бўйича салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Лекин, мазкур йўналишда олиб борилган ўрганишлар ҳали олдинда қилинадиган ишлар кўплигини акс эттирмоқда. Бу эса, ички ишлар органларининг мазкур тоифадаги шахслар билан доимий равишда тегишли профилактик чора-тадбирлар амалга ошириб боришлари муҳим эканлигини кўрсатмоқда. Хусусан, ички ишлар органлари тегишли ҳудудларда алкогольни ёки гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахслар кўпайиши-ни олдини олиш мақсадида махсус профилактик чора-тадбирларни кучайти-ришлари, яъни, бунинг учун мунтазам равишда спиртли ичимликлар сотадиган дўконларнинг фаолиятини назоратга олишлари ҳамда алкогольни ёки гиёҳвандлик воситаларини, психотроп

⁴ Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш. Монография. – Т., 2018. – Б. 48-49.

⁵ Кулахмедов А.Б. Гиёҳвандлик жиноятларининг амалиётига оид фикрлар // Хуқуқ–Право–Law. – 2004. – № 3. – Б. 89.

⁶ Криминология: Дарслик / З.С. Зарипов, Ю.С. Пулатов, Г.А. Аванесов ва бошқ.; проф. З.С. Зарипов таҳрири остида. - Т.: УзР ИИВ Академияси, 2006. – Б.78.

моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахсларни реабилитация қилиш чора-тадбирларини янада кучайтиришлари мақсадга мувофиқдир.

Қайд этиш керакки, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятининг ўзини ҳам ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги алоҳида йўналиш сифатида белгилаб олишимиз лозим. Сабаби, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси мазмунига кўра умумий, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактика чора-тадбирларини амалга оширишни ҳам талаб қилади⁷. Хусусан, Президентимиз Шавкат Мирзиёев «Бизнинг энг муҳим йўналишимиз – бу ёшлар. Бу масалани ҳал этсак, катта ўзгаришларга эришамиз»⁸ деб таъкидлаган эди.

Мамлакатимизда бугунги кунда вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш борасида кенг миқёсида ижобий ислохотлар амалга оширилмоқда. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»⁹ги қарори билан вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатишнинг мутлақо янги тизими жорий этилди. Хусусан, мазкур тизим асосида, давлат ва жамоатчилик ёрдамига муҳтож бўлган вояга етмаганлар билан ишлашнинг аниқ тартиби белгиланиб, болалар билан қандай ишлаш кераклиги кўрсатиб берилди. Лекин, амалга оширилаётган ижобий ислохотларга қарамасдан, вояга етмаганлар томонидан содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар сони сезиларли даражада камаймасдан қолмоқда. Бу эса, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларни олдини олиш борасида оилаларда, таълим муассасаларида ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳудудларида вояга етмаганларни тарбиялашда тизимли муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Таъкидлаш лозимки, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда уларнинг шахси ва ён-атрофидаги-ларнинг ўзига хос жиҳатлари, қай даражада ижтимоий жиҳатдан хавfli ахволда эканлиги, оиладаги тарбия шароитлари ҳамда содир этилган ҳуқуқбузарлик ёки ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг хусусиятини ҳисобга олиши талаб этилади¹⁰. Шунингдек, назоратсиз қолдирилган ва уй-жойини ташлаб кетган вояга етмаганларни ўз вақтида аниқлаш ва улар билан ишлаш, ҳуқуқбузарлик содир этувчи вояга етмаганларни, уларни жиноят ва жамиятга зид бошқа ҳаракатларга жалб этувчи шахсларни аниқлаш ва тегишли профилактик ишларни олиб бориш ҳамда вояга етмаганлар ўртасида уюшган жиноятчиликнинг олдини олиш ушбу соҳадаги устувор йўналиш-лардир¹¹. Шу билан

⁷ Зиёдуллаев М.З. Милиция таянч пунктлари: қилинаётган ишлар, муаммо ва таклифлар. // *Bola va zamon.* - 2008. - № 3. - Б. 34.

⁸ Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Қамолот» ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV қурултойидаги нутқи. 2017 йил 1 июль // Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий вебсайти – www.president.uz.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 3 августдаги «Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 490-сон қарори // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси - <http://Lex.uz>.

¹⁰ Исмаилов И., Зиёдуллаев М., Исраилова Н., Азимова Ф. Вояга етмаганлар назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарликларининг олдини олиш: Уқув-амалий қўлланма. - Т.: Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази, 2011. - Б. 102.

¹¹ Вецкая С.А. Некоторые аспекты деятельности сотрудников полиции по профилактике наркопреступности среди несовершеннолетних // *Общество и право.* - 2013. - № 4. - С. 138.

бирга, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганларни аниқлаш, ижтимоий-педагогик реабилитация қилиш, ҳуқуқбузарлик ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишларининг олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни назарда тутди¹². Хусусан, ички ишлар органлари мазкур йўналишдаги ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини ташкил этишда манфаатдор вазирлик ва идоралар ҳамда фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликда вояга етмаганлар билан ишлаш тизимини такомиллаштиришлари мақсадга мувофиқдир.

Ички ишлар органлари вояга етмаганларнинг ота-оналари, уларнинг ўрнини босувчи шахслар ҳамда бошқа катта ёшдагиларнинг ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлари ва таъсиридан химоя қилиш, уларни ҳуқуқбузарликларга, спиртли ичимлик ва гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилишга, тиламчиликка жалб этадиган ота-оналар, уларнинг ўрнини босувчилар ва бошқа шахслар ҳамда ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилаларни аниқлаш, улар билан профилактик ишларни ташкил этиш ва бу борадаги ишларда кенг жамоатчилик билан ҳамкорликка алоҳида аҳамият бериши лозим.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси фаолиятини ташкил этишда ички ишлар органлари уларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишга, айрим тоифадаги шахсларни аниқлаш ва уларга профилактик таъсир кўрсатишга қаратилган махсус ва тезкор-профилактик тадбирларни амалга ошириш механизмларини тўғри белгилаб олишлари мақсадга мувофиқдир.

INNOVATIVE
ACADEMY

¹² Бердиев Ш. Вояга етмаганлар томонидан ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олишнинг ўзига хос хусусиятлари // Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни ижросини таъминлашнинг асосий йўналишлари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари (2015 йил 12 март). – Т.: ЎзР ИИВ Академияси, 2015. – Б. 22.